

ΖΩΓΡΑΦΙΚΑ ΑΡΙΣΤΟΥΡΓΗΜΑΤΑ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΟΥΝ ΤΗΝ ΚΡΥΜΜΕΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ

— Η συντήρηση των κτηρίων Μπάρλα και Φειδίου

Ειρήνη Σάβου

*Συντηρήτρια Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης,
Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων
Μνημείων, ΥΠΠΟ*

01

Ο ζωγραφικός διάκοσμος που αποκαλύπτεται στον χώρο του υπογείου του Μεγάρου Prokesch von Osten χαρακτηρίζεται από την ομοιότητά του με την «πομπηιανή» τέχνη.

02

Φυτικός διάκοσμος που πλαισιώνει τις διάφορες παραστάσεις που κοσμούν τους τοίχους του Μεγάρου Prokesch von Osten.

ΣΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ, ΔΥΟ ΣΠΟΥΔΑΙΑ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΑ κτήρια, η Οικία Μπάρλα, στη διασταύρωση των οδών Ακταίου 37-39 και Λυκομιδών στο Θησείο, και το Μέγαρο Prokesch von Osten, στην οδό Φειδίου 3 στην Ομόνοια, αφηγούνται ιστορίες από το παρελθόν της πόλης. Ένα παρελθόν της κοσμοπολίτικης *Belle Époque*, με καταβολές από το Παρίσι και τη Βιέννη, που οδηγείται σταδιακά (από το 1875 έως το 1914 και την κήρυξη του Α' Π.Π.) από την ακμή και το απόγειο της δημοτικότητάς της προς την απώλεια της γοητείας και του κύρους της, την αρχιτεκτονική της αλλοτρίωση και τη μετάβαση στην πολεοδομική αλλοίωση της Αθήνας του σήμερα, μιας εποχής που χαρακτηρίζεται από απρόσωπα κτήρια.

Με αφορμή την ανάγκη ανάκτησης και αποκατάστασης αυτών των κτηρίων και με κύριο στόχο την αντιμετώπιση των φθορών που έχουν υποστεί στο πέρασμα του χρόνου, οι επεμβάσεις συντήρησης γίνονται το όχημα για την ιστορική διερεύνηση και αναβίωση μιας αλλοτινής εποχής, των μεγάλων κοινωνικοπολιτικών περιπετειών της Αθήνας του περασμένου αιώνα, η οποία έχει καταφέρει να αφήσει το στίγμα της στη σύγχρονη αρχιτεκτονική δόμηση χάρη στη μεγαλοπρέπειά της.

Ο ζωγραφικός διάκοσμος των κτηρίων αποκαλύπτεται και πάλι, οι τοιχογραφίες και οι οροφογραφίες τους, που για χρόνια παρέμεναν κρυμμένες κάτω από επάλληλα επισκευαστικά επιχρίσματα, έρχονται στο φως περιγράφοντας τις διαφορετικές ιστορικές φάσεις από τις οποίες πέρασαν για να φτάσουν στη σημερινή τους μορφή. Η ανάδειξη του δι-

ακόσμου τους φέρνει στο προσκήνιο αισθητικές τάσεις του 19ου αιώνα, αναδεικνύοντας τη σημασία της συντήρησης ως εργαλείου διατήρησης της πολιτιστικής μνήμης. Οι επεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν στα δυο κτήρια διασφαλίζουν όχι μόνο την υλική τους διατήρηση αλλά και την αισθητική τους αναβίωση, διασώζοντας τη μοναδικότητα της αρχιτεκτονικής τους φυσιογνωμίας μέσα σε μια σύγχρονη πόλη που αλλάζει συνεχώς.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ ΤΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ

Σε γενικές γραμμές, και τα δύο κτήρια ακολουθούν τις κοινές πρακτικές της νεοκλασικής δόμησης στην Αθήνα του 19ου αιώνα. Ωστόσο, παρουσιάζουν ενδιαφέρουσες διαφορές εξαιτίας των διαφορετικών φάσεων κατασκευής τους και των επεκτάσεων που έχουν κατά καιρούς πραγματοποιηθεί.

ΟΙΚΙΑ ΜΠΑΡΛΑ: ΕΝΑ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΟ ΑΣΤΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ ΣΤΟ ΘΗΣΕΙΟ

Η Οικία Μπάρλα, που στέκει επιβλητικά στη διασταύρωση των οδών Ακταίου 37-39 και Λυκομιδών στο Θησείο, αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα νεοκλασικής κατοικίας της Αθήνας του τέλους του 19ου αιώνα. Το συγκεκριμένο τετράγωνο οικόπεδο αγοράστηκε από τον Σάββα Πάτση και η ανέγερση του κτηρίου ολοκληρώθηκε στο διάστημα 1891 έως 1906. Στη συνέχεια ο Πάτσης φαίνεται να το χάρισε στις αδερφές του. Αργότερα, περιήλθε στην ιδιοκτησία της Γεωργίας Μπάρλα

από τον πατέρα της. Με τον θάνατό της, το 2006, το κτήριο μεταβιβάστηκε μέσω δωρεάς στην Αρχαιολογική Εταιρεία ώστε να στεγαστεί το σπουδαίο αρχείο της σε μία ανοιχτή για το κοινό βιβλιοθήκη (εικ. 3, 4).

Στο οίκημα έγιναν ουσιαστικές τροποποιήσεις κατά το β' μισό του 19ου αιώνα για την αντιμετώπιση των καθημερινών αναγκών και της διαφορετικής χρήσης των χώρων, όπως μετατροπές στα βοηθητικά δωμάτια και δημιουργία μεσότοιχων, με αποτέλεσμα να αλλάξει η αρχική μορφή της κάτοψης του κτηρίου. Επίσης, υπέστη πολλές μηχανικές καταπονήσεις, με πιο πρόσφατη αυτή του 2019, ύστερα από τη σεισμική δόνηση που σημειώθηκε κοντά στην Αττική η οποία επιβάρυνε ακόμα περισσότερο την ήδη εύθραυστη κατάσταση του κτηρίου.

Πρόκειται για ένα από τα πιο χαρακτηριστικά δείγματα της όψιμης νεοκλασικής αρχιτεκτονικής της εποχής, ένα τυπικό νεοκλασικό αστικό οίκημα με εσωτερική αυλή και βοηθητικά κτίσματα. Θα μπορούσε να αξιολογηθεί ως μια πρώιμη μορφή πολυκατοικίας. Ο αριθμός των ξεχωριστών οικιών που περιλαμβάνει ανέρχεται σε τέσσερις, οι τρεις εκ των οποίων έχουν κοινή είσοδο από την οδό Ακταίου, ενώ η τέταρτη έχει αυτόνομη είσοδο από την οδό Λυκομιδών.

Το κτήριο αποτελείται από υπόγειο, υπερυψωμένο ισόγειο και όροφο με επιχρισμένη λιθοδομή. Οι εξωτερικές όψεις του διακρίνονται από αρμονία και συμμετρία. Έχουν πολλαπλά ανοίγματα, οριζόντια τριμερή διάρθρωση και πέντε κατακόρυφους άξονες, που φέρουν διακοσμητικά ανάγλυφα περιθρώματα από ασβεστοκονίαμα¹.

Στα μορφολογικά στοιχεία των όψεων εντάσσονται οι εξώστες — εκείνος στον όροφο επί της Ακταίου πάνω από την κύρια είσοδο, και οι δύο μικρότεροι στη Λυκομιδών στους ακραίους άξονες των ανοιγμάτων. Οι εξώστες φέρουν περίτεχνα μεταλλικά κιγκλιδώματα και μαρμάρινα φουρούσια. Όλα τα ανοίγματα του κτηρίου είναι ξύλινα, τα δε των κύριων όψεων είναι γαλλικού τύπου ενώ αυτά του αίθριου και της νότιας όψης είναι γερμανικού τύπου. Η στέγη φέρει ξύλινο σκελετό και κεραμίδια βυζαντινού τύπου.

Τέλος, τα δάπεδα του ορόφου και ορισμένα του ισόγειου, καθώς και τα δύο κλιμακοστάσια που οδηγούν στους ορόφους είναι ξύλινα. Στα διαμερίσματα του ισόγειου, στους χώρους της νότιας και της βόρειας πλευράς υπάρχουν έγχρωμα τσιμεντοπλακίδια στα δάπεδα, χαρακτηριστικό νεοκλασικής αστικής οικίας.

Σήμερα, μετά την ολοκλήρωση των αναστηλωτικών εργασιών και των επεμβάσεων συντήρησης που εφαρμόστηκαν με την ένταξη του διατηρητέου στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Αττική 2014–2020», ΕΣΠΑ 2014–2020, το κτήριο βρίσκεται σε άριστη κατάσταση.

Για την ένταξη του έργου στο χρηματοδοτικό πρόγραμμα προηγήθηκε από τη Διεύθυνση Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων η εκπόνηση και η έγκριση σχετικής μελέτης², η οποία μαζί με την εγκεκριμένη αρχιτεκτονική μελέτη στόχευε στην αποκατάσταση του κτηρίου για τη νέα του χρήση. Οι επεμβάσεις συντήρησης πραγματοποιήθηκαν απολογιστικά και με αυτεπιστασία από τη Διεύθυνση Συντή-

04

03

Η Οικία Μπάρλα πριν από την αναστήλωση και τη συντήρηση.

04

Η Οικία Μπάρλα μετά την αναστήλωση και τη συντήρηση.

ρησες Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων (ΔΣΑΝΜ) και ολοκληρώθηκαν το 2023.

ΜΕΓΑΡΟ PROKESCH VON OSTEN: ΕΝΑ ΜΝΗΜΕΙΟ ΤΟΥ ΠΡΩΙΜΟΥ ΑΘΗΝΑΪΚΟΥ ΚΛΑΣΙΚΙΣΜΟΥ

Το Μέγαρο Prokesch von Osten στην οδό Φειδίου 3 στην Ομόνοια, γνωστό και ως οικία του Αυστριακού πρέσβη Anton Prokesch von Osten (1795–1876), αποτελεί ένα από τα λιγοστά αρχιτεκτονικά δείγματα του πρώιμου αθηναϊκού κλασικισμού της Οθωνικής περιόδου που διασώζονται έως σήμερα. Εκείνη την περίοδο τέθηκαν οι βάσεις για την ανάπτυξη της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής τόσο στην Αθήνα όσο και στην Ευρώπη. Υπό αυτό το πρίσμα, το συγκεκριμένο κτήριο εντάσσεται σε ένα ευρωπαϊκό δίκτυο σπουδαίων μνημείων των απαρχών της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής. Κατασκευάστηκε το 1836–1837 από τον αρχιτέκτονα Gustav Adolf Lueders, χρησιμοποιώντας σχέδια του Βιεννέζου Carl Roesner (1804–1869) και αποτέλεσε κέντρο κοινωνικών, πολιτικών και καλλιτεχνικών συγκεντρώσεων της εποχής. Για ένα διάστημα, το Μέγαρο πέρασε στην ιδιοκτησία του διάσημου αρχαιολόγου Ερρίκου Σλήμαν και πιο συγκεκριμένα της κόρης του Ανδρομάχης, η οποία το χρησιμοποίησε ως κατοικία της. Αργότερα, το κτήριο αγοράστηκε από το γερμανικό κράτος και στέγασε το Ελληνικό Ωδείο, τοποθέτητο για την πολιτιστική ζωή της Αθήνας (εικ. 5).

Και σε αυτή την περίπτωση το κτήριο δέχτηκε πολλές αλλαγές ως προς την αρχιτεκτονική του μορφή, γεγονός που αποτυπώνεται και στους εσωτερικούς χώρους. Η πρώτη φαίνεται να πραγματοποιήθηκε μετά την αγορά του από τον Σλήμαν, με την προσθήκη των δωματίων στα μονώροφα τμήματα του κτηρίου και την επαναδιακόσμηση των χώρων.

Το 1899, εν όψει της μετατροπής του κτηρίου σε Ωδείο Lottner, ακολούθησαν επιπλέον αναδιατάξεις των εσωτερικών του χώρων, όπως η δημιουργία αίθουσας συναυλιών στο δεξί τμήμα του υπερυψωμένου ισόγειου με την αφαίρεση φέροντα τοίχου και την προσθήκη κεντρικού κυκλικού υποστυλώματος από χυτοσίδηρο, η δημιουργία αίθουσας συναλλαγών στο αριστερό τμήμα που χρησιμοποιήθηκε και ως μουσικό κατάστημα και η μετατροπή των δωματίων του ορόφου σε αίθουσες διδασκαλίας με την προσθήκη διαχωριστικών ξυλόπγκτων τοίχων.

Το 1934, με την αγορά του κτηρίου από το Ταμείο Συντάξεων Προσωπικού Εθνικής Τραπέζης και της Κτηματικής Τράπεζας της Ελλάδας, έγινε καθαίρεση της ξύλινης κλίμακας ανόδου στον πρώτο όροφο και αντικατάστασή της από κλίμακα από οπλισμένο σκυρόδεμα, της οποίας οι αναβαθμοί επενδύθηκαν με πλάκες μαρμάρου.

Το κτήριο σφραγίστηκε το 1971 και το Ελληνικό Ωδείο μεταφέρθηκε. Ωστόσο, κατά καιρούς έγινε χώρος κατάληψης και περιοδικής κατοίκησης, χωρίς να γίνουν ενέργειες για τη συντήρηση και τη διατήρησή του. Τον Οκτώβριο του 1992 κατέρρευσε τμήμα της στέγης και εκδηλώθηκε πυρκαγιά σε δύο δωμάτια του ορόφου, ενώ λίγες ημέρες αργότερα κατέρρευσε και τμήμα του νότιου τοίχου. Ακολούθησαν σωστικό χαρακτήρα επεμβάσεις χωρίς όμως να υπάρξει ένα συστηματικό αναστηλωτικό πρόγραμμα. Το τελικό χτύπημα ως προς

05

Το Μέγαρο Prokesch von Osten.

06

Γυναικείες μορφές που αναπαριστώνται στο υπόγειο του Μεγάρου Prokesch von Osten.

την κατάσταση του κτηρίου ήρθε τον Ιούλιο του 2022, οπότε κατέρρευσε τμήμα της οροφής, των δαπέδων και ορισμένων τοίχων στο εσωτερικό του, ενώ λίγες ημέρες αργότερα κατέρρευσε και το απομείναν τμήμα του νότιου τοίχου.

Όλες αυτές οι μετατροπές στο αρχικό αρχιτεκτονικό σχέδιο, η γήρανση των δομικών υλικών στο πέρασμα του χρόνου, οι πυρκαγιές και η μακροχρόνια εγκατάλειψή του οδήγησαν στη σημερινή κατάσταση του κτηρίου.

Αρχιτεκτονικά, πρόκειται για ένα κτήριο με ορθογώνια κάτοψη με υπερυψωμένο υπόγειο, υπερυψωμένο ισόγειο, πρώτο όροφο και υπερυψωμένο στηθαίο (πλινθόκτιστο με επίχρυσμα) πάνω από τον όροφο με βαλυστοισειρές στην ανατολική και τη δυτική όψη, ενώ εκατέρωθεν αυτού αναπτύσσονται οι στέγες με τα βυζαντινού τύπου κεραμίδια και τα ιωνικά ακροκέραμα στον τύπο του ανθεμίου, που αποτελούν την απόληξη (προβολή) μίας σειράς καμπύλων κεραμιδιών. Το κτήριο έχει τριμερή διάρθρωση στην όψη με ελαφρά προβαλλόμενο το κεντρικό τμήμα, το οποίο σχηματίζει εξώστη στον πρώτο όροφο και έχει ίσα κατανεμημένα ορθογώνια ανοίγματα (παράθυρα) με προεξέχουσες ποδιές. Διπλό κυματοειδές γείσο διατρέχει το κτήριο οριζόντια στο επίπεδο των ορόφων³.

Σήμερα η αποκατάσταση και η συντήρηση του κτηρίου βρίσκεται σε εξέλιξη καθώς έχει ενταχθεί ως δεύτερο υποέργο με χρηματοδότηση από το Ταμείο Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας. Φέρει τον τίτλο «Εργασίες συντήρησης των

06

τοιχογραφιών και των διατηρητέων στοιχείων του κτηρίου PROKESCH VON OSTEN» και εκτελείται απολογιστικά και με αυτεπιστασία από τη ΔΣΑΝΜ.

ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ, ΦΘΟΡΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΑ ΔΥΟ ΚΤΗΡΙΑ

Τόσο στην περίπτωση της Οικίας Μπάρλα όσο και στην περίπτωση του κτηρίου Prokesch von Osten, οι τοίχοι φέρουν ζωγραφικό διάκοσμο στο επίπεδο της φρίζας καθώς και στις οροφές. Επάλληλα στρώματα επιχρισμάτων και βαφών σε όλες τις επιφάνειες των οροφωγραφιών και των τοιχογραφιών κάλυπταν πλήρως το ζωγραφικό στρώμα. Ο λόγος της επικάλυψής τους είναι απλός και οφείλεται στις κατά καιρούς ανακαινίσεις των χώρων, είτε για επισκευαστικούς λόγους είτε για την ανανέωση του ζωγραφικού διακόσμου, που με το πέρασμα του χρόνου παρουσίαζε φθορές. Είναι μια τακτική που τη συναντάμε συχνά στα διατηρητέα κτήρια.

Πιο συγκεκριμένα, ο ζωγραφικός διάκοσμος της Οικίας Μπάρλα χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη αρμονία χρωμάτων και σχεδίων, περιλαμβάνοντας φυτικά και γεωμετρικά μοτίβα, ενισχύοντας την αίσθηση κομψότητας των χώρων. Οι επιφάνειες των τοίχων φέρουν περιμετρικό ταινιωτό διάκοσμο που εκτείνεται ως τις οροφές, ενώ στην υπόλοιπη επιφάνειά τους φέρουν ενιαίο χρωματικό στρώμα (εικ. 7). Οι χρωματικοί συνδυασμοί που έχουν χρησιμοποιηθεί ποικίλλουν από

χώρο σε χώρο, ανάλογα με τη χρήση των δωματίων, και κυμαίνονται κυρίως στις αποχρώσεις της ώχρας, του κόκκινου, του γκρι, του λευκού και του μπλε. Εξαίρεση αποτελεί ένας χώρος του ορόφου, όπου κατά τη διάρκεια των επεμβάσεων συντήρησης αποκαλύφθηκε η ύπαρξη μεταγενέστερου ζωγραφικού διακόσμου στους τοίχους με γεωμετρικό και φυτικό επαναλαμβανόμενο μοτίβο (τύπου ταπετσαρίας). Επιπλέον, σε άλλους τέσσερις χώρους του ορόφου αποκαλύφθηκε νεότερο ζωγραφικό στρώμα στο επίπεδο της φρίζας, το οποίο διατηρήθηκε σε δείγμα ως ιστορικό στοιχείο του κτηρίου (εικ. 8).

Στην περίπτωση του Μεγάρου Prokesch von Osten, ο ζωγραφικός διάκοσμος βρίσκεται ακόμα υπό διερεύνηση, καθώς πραγματοποιούνται εργασίες αποκατάστασης και συντήρησης. Από τις μέχρι τώρα αποκαλύψεις, διαπιστώνεται η ύπαρξη πολλαπλών ζωγραφικών στρωμάτων, ανάλογα με τη χρήση του κτηρίου μέσα στον χρόνο, τα οποία έχουν δημιουργηθεί απευθείας πάνω στο προηγούμενο, κάνοντας την αποκάλυψή τους σχεδόν αδύνατη. Ακολουθεί ωστόσο τα ίδια μοτίβα και την ίδια διαρρύθμιση με τα υπόλοιπα κτήρια εκείνης της περιόδου, με κεντρικές ροζέτες στις οροφές και περιμετρικό διάκοσμο στις στέψεις των οροφών (φρίζες) καθώς και στα κάτω τμήματα των τοίχων (πασαμέντα). Με τα μέχρι τώρα δεδομένα, διατηρούνται σε κακή κατάσταση τρεις ή τέσσερις φάσεις ζωγραφικού διακόσμου.

Αυτό που προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όμως, είναι η

07

07
Ο ζωγραφικός διάκοσμος της Οικίας Μπάρλα μετά την αποκάλυψή του από τα αλληπάλληλα επιχρίσματα που τον κάλυπταν. Διακρίνεται ο ζωγραφικός διάκοσμος στο επίπεδο της φρίζας καθώς και στο κεντρικό τμήμα της οροφής.

08
Το μεταγενέστερο ζωγραφικό στρώμα στο επίπεδο της φρίζας, το οποίο διατηρήθηκε σε δείγμα ως ιστορικό στοιχείο του κτηρίου.

09
Αλληπάλληλα επιχρίσματα και βαφές που κάλυπταν το ζωγραφικό στρώμα των οροφών της Οικίας Μπάρλα.

10
Η οροφή του χώρου 07 του ορόφου της Οικίας Μπάρλα πριν από τη συντήρηση.

11
Η οροφή του χώρου 07 του ορόφου της Οικίας Μπάρλα μετά τη συντήρηση.

08

09

10

αποκάλυψη των τοιχογραφιών σε έναν χώρο του υπογείου, στον οποίο δεν υπήρχε πρόσβαση κατά το παρελθόν, λόγω φερτών υλικών που βρίσκονταν στο εσωτερικό του. Κατά την πραγματοποίηση διερευνητικών τομών κάτω από τα επιχρίσματα, βρέθηκε μοναδικός τοιχογραφικός διάκοσμος, ο οποίος δεν σώζεται σε κανένα άλλο σημείο του κτηρίου. Πρόκειται για εξαιρετικής καλλιτεχνικής ποιότητας ζωγραφική, με έντονες επιρροές από την «πομπιανή» τέχνη.

Με μια γρήγορη αναζήτηση διαπιστώνουμε ότι οι τοιχογραφίες θυμίζουν ως προς τη θεματολογία αλλά και ως προς τη χρωματική απόδοσή τους τον αντίστοιχο ζωγραφικό διάκοσμο της Casa dei Vetti, μιας από τις πλέον καλοδιατηρημένες επαύλεις της Πομπηίας. Οι τοιχογραφίες της ρωμαϊκής έπαυλης διακρίνονται για τη χρήση έντονων χρωμάτων, τις διακοσμητικές φρίζες, τις ρεαλιστικές απεικονίσεις και τις θεματικές ενότητες που συνδέονται με τη μυθολογία, την καθημερινή ζωή και τα λεπτομερή αρχιτεκτονικά στοιχεία που διαχωρίζουν μεταξύ τους τα εκάστοτε θέματα, χαρακτηριστικά που εντοπίζονται και στις τοιχογραφίες οι οποίες αποκάλυπτονται στο υπόγειο του μεγάρου Prokesch von Osten.

Στη διακόσμηση αυτού του χώρου κυριαρχούν παραστάσεις που παραπέμπουν σε μυθολογικές σκηνές, με την τεχνική της απόδοσης του βάθους και τη χρήση της προοπτικής, στοιχεία παρόμοια με αυτά που συναντάμε στις ρωμαϊκές κατοικίες της Πομπηίας (εικ. 6, 17).

Η αποκάλυψη των τοιχογραφιών του κτηρίου της οδού Φειδίου αποτελεί ένα σπάνιο εύρημα για τα δεδομένα της

11

Αθήνας. Η επιρροή των τοιχογραφιών της Πομπηίας στη ζωγραφική των νεοκλασικών κτηρίων της Αθήνας αναδεικνύει μια άγνωστη καλλιτεχνική τάση της εποχής η οποία θα πρέπει να ερευνηθεί στο μέλλον.

Μια υπόθεση που θα μπορούσε ενδεχομένως να διατυπωθεί είναι ότι η διακόσμηση αυτού του δωματίου ανήκει στην Ανδρομάχη, την κόρη του Σλήμαν, γεγονός που καθιστά ακόμη πιο ενδιαφέρουσα τη μελέτη του. Είναι γνωστή η αγάπη της για τη μυθολογία και είναι πολύ πιθανό να επέλεξε η ίδια τις παραστάσεις που αποτυπώθηκαν. Το ερώτημα είναι γιατί επιλέχθηκε ένα δωμάτιο του υπογείου και γιατί δεν σώζεται κάτι αντίστοιχο σε άλλο χώρο του κτηρίου. Είναι ένα μυστήριο που η λύση του θα δοθεί με τη συνέχιση των εργασιών συντήρησης.

Συνοπτικά οι φθορές που παρουσιάζει ο ζωγραφικός διάκοσμος είναι κοινές και για τα δυο κτήρια και αφορούν σε:

- Απώλειες υποστρώματος-ζωγραφικού στρώματος και αποκολλήσεις από το υποστήριγμα κυρίως λόγω της κακής πρόσφυσης, της ανομοιογένειας των υλικών, της διεύθυνσης των όμβριων υδάτων από τις απώλειες της στέγης, της σεισμικής δραστηριότητας, καθώς και της εγκατάλειψης των κτηρίων για μεγάλο χρονικό διάστημα.

- Έντονες ρωγμές και μικρορωγμές.

- Απώλειες του ξύλινου φορέα (μπαγδατί) με εκτεταμένες φθορές του υλικού, που οδήγησαν στη διάβρωση του υποστηρίγματος και του υποστρώματος των οροφωγραφιών επιτρέποντας την εισροή όμβριων υδάτων στο εσωτερικό του κτηρίου.

- Δημιουργία εμφανούς βέλους κάμψης των υφιστάμενων ξύλινων δοκών στήριξης των οροφωγραφιών.

- Επάλληλα στρώματα επιχρισμάτων και βαφών κάλυπταν όλες τις επιφάνειες των οροφωγραφιών αλλά και των τοιχογραφιών.

- Απολεπίσεις, κονιορτοποίηση και απώλειες του ζωγραφικού στρώματος.

- Επικαθίσεις αιθάλης, ρύπων, αλάτων καθώς και κηλίδες υγρασίας.

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΑΠΟΚΑΛΥΨΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΖΩΓΡΑΦΙΚΟΥ ΣΤΡΩΜΑΤΟΣ

Ένα κοινό χαρακτηριστικό των δύο νεοκλασικών διατηρητέων κτηρίων είναι η πολύ κακή κατάσταση διατήρησής τους, κυρίως λόγω της μακροχρόνιας εγκατάλειψης. Η πρώτη εντύπωση μπαίνοντας στο εσωτερικό τους ήταν η μερική κατάρρευση που αμέσως μας προβλημάτισε ως προς τη σταθερότητα των τοίχων και των οροφών τους. Μία από τις σωστικές επεμβάσεις που θεωρήθηκε κρίσιμη για την προστασία του διακόσμου, αλλά και για την ασφάλεια των εργαζομένων κατά τη διάρκεια των επεμβάσεων συντήρησης, ήταν η μερική υποστυλωση των επικινδύνων χώρων.

Οι εργασίες συντήρησης ξεκίνησαν με τη διαδικασία της αποκάλυψης, δηλαδή της απομάκρυνσης των αλλεπάλληλων επιχρισμάτων και βαφών που καλύπτουν τις επιφάνειες, την περισσότερο απαιτητική επέμβαση στη συντήρηση του ζωγραφικού διακόσμου. Από τον τρόπο διαχείρισης αυτής

13

15

14

16

12-16

Οι άγνωστες τοιχογραφίες του Μεγάρου Prokesch von Osten.

17

Μορφές αγγέλων, πιθανώς σε κυνήγι,
που αποκαλύφθηκαν
στο υπόγειο του Μεγάρου Prokesh von Osten.

της φάσης εξαρτάται η διάσωση του αυθεντικού ζωγραφικού στρώματος και κατ' επέκταση η ταυτότητα του διακόσμου του ιστορικού μνημείου. Τα αλλεπάλληλα επισκευαστικά στρώματα επιχρισμάτων τα οποία τις περισσότερες φορές τοποθετούνται απευθείας στη ζωγραφική επιφάνεια δυσκολεύουν την αποκάλυψή του (εικ. 9). Χρειάζεται λοιπόν μια «χειρουργική» προσέγγιση στη μεθοδολογία που θα εφαρμοστεί, με κύριο γνώμονα πάντα τη διάσωση των ζωγραφικών συνόλων. Πολλές φορές ο συντηρητής καλείται να επιλέξει την ανάδειξη ενός από τα πολλαπλά ζωγραφικά στρώματα, αφενός γιατί δεν είναι δυνατόν να αποκαλυφθούν όλα και αφετέρου γιατί δεν σώζονται όλα σε καλή κατάσταση. Είναι πάντα προετοιμασμένοι να πάρει κρίσιμες αποφάσεις για την καλύτερη δυνατή ανάδειξη του ζωγραφικού πλούτου κάθε μνημείου. Σε πολλές περιπτώσεις το αρχικό ζωγραφικό στρώμα βρίσκεται σε κακή κατάσταση και σώζεται κάτω από τα διαδοχικά νεότερα ζωγραφικά στρώματα ή επισκευαστικά επιχρίσματα, με τεράστιες απώλειες. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στη διατήρηση του αμέσως επόμενου ζωγραφικού στρώματος που σώζεται. Από τη μία διασώζεται το αρχικό, καθώς εξακολουθεί να υπάρχει, από την άλλη μένει κρυμ-

μένο ως ένα μυστήριο που διαφαίνεται μέσα από μάρτυρες σε προκαθορισμένα δείγματα. Είναι μια δύσκολη απόφαση η οποία στηρίζεται στην επιστημονική τεκμηρίωση και στην εμπειρία του κάθε συντηρητή.

Έτσι λοιπόν η πρώτη και η σημαντικότερη φάση της συντήρησης των δυο κτηρίων αφορούσε στη διερεύνηση της κατάστασης διατήρησης των αλλεπάλληλων ζωγραφικών επιφανειών και των επιχρισμάτων που τις καλύπτουν. Πραγματοποιήθηκαν διερευνητικές τομές σε διάφορα σημεία των κτηρίων, αποκαλύπτοντας τις διαδοχικές στρώσεις βαφών και επιχρισμάτων που είχαν προστεθεί σε διαφορετικές περιόδους. Μετά την ανάλυση αυτών των στρώματων, επιλέχθηκαν οι πιο κατάλληλες μέθοδοι για την απομάκρυνση των νεότερων υλικών και την αποκάλυψη των αρχικών ζωγραφικών στρώματων. Η αφαίρεση νεότερων επιχρισμάτων έγινε με συνδυασμό μηχανικών και χημικών μεθόδων (εικ. 10, 11).

Ακολούθησαν επεμβάσεις σωστικού χαρακτήρα που επικεντρώθηκαν σε περιμετρικές συγκρατήσεις με ασβεστοκονιάματα και ενέματα (εφαρμογή υδαρούς κονιάματος στο εσωτερικό των τοιχογραφιών), καθώς και στερεώσεις του

ζωγραφικού στρώματος με επικόλληση υφάσματος αραιής ύφανσης (τύπου γάζας) σε επιλεγμένα σημεία που παρουσίαζαν έντονες τάσεις αποκόλλησης από το υποστήριγμα. Επιπλέον, κατά τη διάρκεια των αναστηλωτικών επεμβάσεων κρίθηκε απαραίτητη η υποστύλωση των οροφωγραφιών και των φριζών με μεταλλικούς σωλήνες και κοχλίες ρυθμιζόμενου ύψους. Σε πολλές περιπτώσεις χρειάστηκε η απόσπαση τμημάτων οροφωγραφιών και φριζών, καθώς το υποστήριγμά τους παρουσίαζε έντονη διάβρωση. Η απόσπαση πραγματοποιήθηκε με στόχο την εφαρμογή νέων υποστηρίγμάτων, τη συντήρηση και την επανατοποθέτησή τους μετά την ολοκλήρωση των αναστηλωτικών επεμβάσεων και με τις προδιαγραφές που διατυπώνονται στις εγκεκριμένες μελέτες. Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκαν συμπληρώσεις των απωλειών και των ρωγμών του υποστρώματος με ασβεστοκονιάματα σε όλες τις περιοχές που εμφάνιζαν μερική ή ολική απώλεια του κονιάματος. Επίσης, σε αυτή τη φάση πραγματοποιήθηκαν επεμβάσεις επαναφοράς-ευθυγράμμισης και συγκόλλησης στην αρχική τους θέση τμημάτων οροφωγραφίας και φριζών που παρουσίαζαν αποκόλληση από το υποστήριγμα.

Σε διάφορες περιπτώσεις πραγματοποιήθηκε τοπική αφαίρεση των σαθρών τμημάτων του μπαγδατί και των ξύλινων δοκών που στηρίζουν τις οροφωγραφίες και αντικατάστασή τους με νέα.

Για τη στερέωση των τοιχογραφιών, εφαρμόστηκαν στερεωτικά υλικά, όπως τα συνθετικά πολυμερή, τα οποία εισήχθησαν σε αποκολλημένα τμήματα με τη μέθοδο της έγχυσης. Σε περιοχές όπου οι χρωστικές είχαν χάσει τη συνοχή τους, χρησιμοποιήθηκαν ήπια συγκολλητικά μέσα, επιτρέποντας τη διατήρηση της αρχικής υφής των ζωγραφικών στρώματων. Ο καθαρισμός των επιφανειών ήταν ένα από τα πιο ευαίσθητα στάδια της συντήρησης. Εφαρμόστηκαν μέθοδοι ξηρού και υγρού καθαρισμού, ανάλογα με τη φύση των ρύπων και την ευαισθησία της κάθε επιφάνειας.

Τέλος, όσον αφορά την αισθητική αποκατάσταση των απολεσθέντων περιοχών, η συμπλήρωση έγινε με βάση τη σύγχρονη δεοντολογία της συντήρησης έργων τέχνης που διαμορφώνουν οι διεθνείς συμβάσεις, έτσι ώστε να μη θιγεί η ιστορική και καλλιτεχνική αξία του έργου, και εκτελέστηκε με αντιστρεπτά υλικά. Τα νέα χρώματα έχουν χαμηλότερο τόνο από τα αρχικά ώστε να διακρίνεται η συμπλήρωση αλλά και να μην διασπάται η αισθητική ενότητα του έργου.

Η αναπαραγωγή του ζωγραφικού στρώματος εφαρμόστηκε σε όλες τις περιπτώσεις ολικής απώλειας υποστρώματος και ζωγραφικού στρώματος. Βασίστηκε στην τεκμηρίωση που είχε προηγηθεί (αποτύπωση σχεδίου 1:1, φωτογραφική τεκμηρίωση και απόσπαση δειγμάτων), έτσι ώστε να μην αλλοιωθεί η ιστορικότητά του.

Κάθε στάδιο στη συντήρηση του ζωγραφικού διακόσμου απαιτούσε επιστημονική ακρίβεια για να διασφαλιστεί ότι το πρωτότυπο έργο τέχνης θα διατηρηθεί αναλλοίωτο. Η διαδικασία συντήρησης των κτηρίων Μπάρλα και Prokesch von Osten ήταν και είναι εξαιρετικά απαιτητική, δεδομένου του μεγάλου βαθμού φθοράς των τοιχογραφιών και των οροφωγραφιών καθώς και των δομικών στοιχείων τους. Το έργο της συντήρησής τους εφαρμόστηκε με ιδιαίτερα προσεκτική

προσέγγιση, ώστε να διατηρηθεί ο αυθεντικός χαρακτήρας παράλληλα με τη δομική και στατική αποκατάσταση των κτηρίων. Η αποκατάσταση των δομικών στοιχείων των κτηρίων, έργο της Διεύθυνσης Προστασίας και Αναστήλωσης Νεώτερων Μνημείων, αφορούσε σε εργασίες ενίσχυσης ώστε αυτά να παραμείνουν λειτουργικά και ασφαλή, ενώ η συντήρηση του διακόσμου ανέδειξε την αυθεντικότητα των υλικών και των επιφανειών.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η αποκατάσταση των κτηρίων Μπάρλα και Prokesch von Osten και η αποκάλυψη και συντήρηση του ζωγραφικού διακόσμου τους δεν είναι μόνο μια τεχνική διαδικασία αλλά και μια πολιτιστική πράξη, καθώς αποτελούν μέρος της ιστορίας της πόλης και η διατήρησή τους συμβάλλει στη διατήρηση της ταυτότητας της ίδιας της Αθήνας. Οι άγνωστες μέχρι τώρα τοιχογραφίες αποκαλύπτουν μια νέα εκδοχή του αστικού γούστου στα τέλη του 19ου αιώνα.

Έτσι, έπειτα από χρόνια εγκατάλειψης, με εμφανείς τις συνέπειες του χρόνου, με την κλιμακούμενη φθορά να υποβαθμίζει την ιστορική αξία τους, η ολοκλήρωση των επεμβάσεων συντήρησης και αναστήλωσης προσδίδει σε αυτά τα κτήρια μια νέα, ανεκτίμητη γοητεία και αποκαλύπτει άγνωστα ιστορικά και καλλιτεχνικά δεδομένα της εποχής.

Αυτό το μικρό αφιέρωμα για τη γοητεία της φθοράς, ανεξάρτητα από το προσωπικό μας γούστο και τον θαυμασμό για τα έργα τέχνης, μας υπενθυμίζει ότι οι ανεπάρκειες της πραγματικότητας παρεμβαίνουν ανάμεσα στα άψυχα αντικείμενα τέχνης και στους ανθρώπους, σε έναν αγώνα δρόμου απέναντι στη φθορά του χρόνου και μας επισημαίνει την ακλόνητη σύνδεση μεταξύ αυτών των δύο κόσμων, του πεπρασμένου της ύπαρξής μας και της ανεξίτηλης ομορφιάς των έργων τέχνης.

** Οι φωτογραφίες προέρχονται από το Αρχείο της Διεύθυνσης Συντήρησης Αρχαίων και Νεωτέρων Μνημείων του Υπουργείου Πολιτισμού.*

Σημειώσεις

- 1 Μελέτη ΔΣΑΝΜ 2012.
- 2 Στο ίδιο.
- 3 Ορφανουδάκης 1997.

Βιβλιογραφία

- Καζαμιάκης / Ταγωνίδου 1984: Καζαμιάκης Κ. / Ταγωνίδου Αικ., «Νεοκλασική Οικία Φειδίου 3», αδημ. διάλεξη στην έδρα της Οικοδομικής ΕΜΠ, καθ. Α. Ζάννος (Αθήνα 1984).
- Μπιλής 2017: Μπιλής Θ., «Το κτήριο του ΔΑΙ και η πόλη των Αθηνών», *AtheNea* 2017, σ. 12–15.
- Ορφανουδάκης 1997: Ορφανουδάκης Δ., *Η κατοικία Prokesch von Osten στην Αθήνα και διαδοχικές χρήσεις της (1836–1971). Ελληνικό Ωδείο (1919–1971)*, Πειραιάς 1997.
- Μελέτη ΔΣΑΝΜ 2012: ΔΣΑΝΜ, «Τεκμηρίωση Κατάστασης Διατήρησης Τοιχογραφιών, Μεταλλικού, Ξύλινου και Γλυπτού Διακόσμου – Προτάσεις Συντήρησης Διατηρητέου Κτιρίου επί των οδών Ακταίου και Λυκομίδων στο Θησείο Φερόμενης Ιδιοκτησίας της Εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας», Αθήνα 2012.